

X 3 13970

**LIBER AMICORUM
LÁSZLÓ TRÓCSÁNYI**

**Tanulmánykötet Trócsányi László
65. születésnapja alkalmából
Studies commemorating the 65th birthday of
László Trócsányi
Mélanges offerts à László Trócsányi pour ses 65 ans**

Szerk./ed.: Kruzslicz, Péter – Sulyok, Márton – Szalai, Anikó

Szeged, 2021

J001363135

Szerzők:

©Andréani, Pascale	©Gellén Klára	©Martonyi János	©Szajbély Katalin
©Badó Attila	©Görög Márta	©Mathieu, Bertrand	©Szakály Zsuzsa
©Balogh Elemér	©Gültekin-Várkonyi Gizem	©Miskolczi-Bodnár Péter	©Szalai András
©Blutman László	©Hajas Barnabás	©Mouton, Jean-Denis	©Szalai Anikó
©Bodzási Balázs	©Hajdú József	©Nagy Csongor István	©Szekeres Ildikó
©Chronowski Nóra	©J. Nagy László	©Paczolay Péter	©Szilágyi Ede
©Csehi Zoltán	©Jakab Éva	©Patyi András	©Téglási András
©Cservák Csaba	©Károlyi György	©Philip, Christian	©Tóth Károly
©Csink Lóránt	©Karsai Krisztina	©Raisz Anikó	©Traser Julianna Sára
©de Zwaan, Jaap	©Kecsmár Krisztián	©Schanda Balázs	©Tribl Norbert
©Delpérée, Francis	©Kisari Miklós	©Smith, Eivind	©Udvary Sándor
©Dezső Márta	©Kiss Barnabás	©Somogyi Norbert	©Varga Zs. András
©Dienes-Oehm Egon	©Korhecz Tamás	©Somssich Réka	©Várhelyi Olivér
©F. Rozsnyai Krisztina	©Kovács Péter	©Sulyok Márton	©Veress Emőd
©Farkas Beáta	©Köbel Szilvia	©Sulyok Tamás	©Zalai Anita
©Fejérdy Gergely	©Kruzslíc Péter	©Szabó Imre	
©Ferwagner Péter Ákos	©Kukorelli István	©Szabó Marcel	
©Flogaitis, Spyridon	©Lourde, Albert	©Szabó Zsolt	

X313970

Szegedi Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Kar
Nemzetközi és Regionális Tanulmányok Intézet
Intézetvezető, felelős kiadó: Szalai Anikó

University of Szeged Faculty of Law
International and Regional Studies Institute
Head of Institute, publisher: Szalai, Anikó

Université de Szeged, Faculté de droit et des sciences politiques
Institut des études internationales et régionales
Directrice de l'Institut, editrice: Szalai, Anikó

Kézirat lezárásának időpontja: 2021. január 31.

Szeged, 2021

ISBN 978-963-306-815-1

KÖSZÖNTŐK – LAUDATIONS – MOTS DE SALUTATION

SZALAI ANIKÓ: Európai szellemiség Szegeden	9
MISKOLCZI-BODNÁR PÉTER: Trócsányi László köszöntése	11
MATHIEU, BERTRAND : Portrait d'un ambassadeur de Hongrie en France par lui-même	12
DEZSŐ MÁRTA: Születésnap köszöntő Trócsányi Lászlónak	19
FARKAS BEÁTA: A nemzetközi és európai tanulmányokért Szegeden	21
KÁROLYI GYÖRGY: Trócsányi László nyomdokaiba lépve	22
PASCALE ANDRÉANI : Contribution pour le recueil des mélanges en l'honneur du Professeur László Trócsányi	23
SZEKERES ILDIKÓ: Több mint tizenhét éve	24
TÓTH KÁROLY: Nagyrabecsült Professzor Úr!	26
VÁRHELYI OLIVÉR: Hazánk egyik meghatározó építőmestere	32
KORHECZ TÁMÁS: A tudós és a politikus szimbiózisa – ingyen ebéd nincs, de vannak vállalható kompromisszumok	33
SULYOK MÁRTON: A Mester és (egy) tanítványa – Trócsányi László 65. születésnapjára	36

NEMZETI JOG – NATIONAL LAW – DROIT NATIONAL

BADÓ ATTILA: Centralizációs törekvések a magyar önkormányzati rendszer átalakításánál	41
BALOGH ELEMÉR: Alkotmányunk történelmi értékei	51
BODZÁSI BALÁZS: Az öröklési jog szerepéről – lehetséges-e a jogközelítés az öröklési jog területén?	59
CSERVÁK CSABA: Az alkotmányos identitás összetett kérdésköréről	71
CSINK LÓRÁNT: Lehet-e alkotmányos, ami törvénytelen?	81
GÖRÖG MÁRTA: Szemelvények a Magyar Jogászegylet első éveiből	89
HAJAS BARNABÁS: A hely már nem is számít? Avagy van olyan hely, ahol nem szabad gyülekezni?	101
KISS BARNABÁS: A közjog – államjog – alkotmányjog tárgyának és viszonyának meghatározása a magyar jogirodalomban	113
KÖBEL SZILVIA: „[A] legszigorúbb puritánsággal igyekeztem egész pályámon eljárni” – Vladár Gábor kitelepítése Budapestről 1951-ben	123

KUKORELLI ISTVÁN: „Találkozásaim” Bibó Istvánnal, Bibó időszerűsége	129
PATYI ANDRÁS: Néhány gondolat a hetedik Alaptörvény-módosítás ürügyén	139
ROZSNYAI KRISZTINA: A step towards the dualistic model of administrative justice: the creation of an autonomous administrative procedural law in Hungary	157
SCHANDA BALÁZS: Néhány megjegyzés az alkotmánybíráskodás új szerepéhez	167
SZABÓ IMRE: Közjog – magánjog – közbizalom: egy törvénymódosítás margójára.	175
SZABÓ MARCEL: A nemzeti identitás és az alkotmányos önazonosság védelme a magyar Alkotmánybíróság gyakorlatában – gondolatok egy, a 143/2010. (VII. 14.) AB határozathoz fűzött párhuzamos indokolás utóéletéhez	185
SZABÓ ZSOLT: A brit parlamenti jog forrásai.	197
SZAKÁLY ZSUZSA: Megkötheti-e egy generáció egy másik generáció kezét? Jefferson és Madison vitája az alkotmány szövegének módosíthatóságáról	205
SZALAI ANDRÁS: Az ellenállás joga, mint a demokrácia védelmének eszköze	213
SZILÁGYI JÁNOS EDE: Észrevételek a jövő nemzedékek érdekeinek alkotmányjogi védelme kapcsán, különös tekintettel a környezethez való joghoz és környezetvédelemhez kapcsolódó más kérdéskörök vonatkozásában	223
TÉGLÁSI ANDRÁS: Jogutódlás a korlátozási kártalanítás érvényesítése terén – elenyésző (alkotmányos) igény (?)	235
UDVARY SÁNDOR: A non-humán ágensek cselekvésének beszámítása	247
VARGA ZS. ANDRÁS: Az alkotmányos önazonosság doktrínájához vezető út	253
VERESS EMÖD: Megjegyzések a „korlátozott precedensrendszerrel”: adalékok egy aktuális vita háttéréhez	261

EURÓPAI JOG – EUROPEAN LAW – DROIT EUROPÉEN

BLUTMAN LÁSZLÓ: Non-Transferable Competences of EU Member States: context and conceptions.	279
CHRONOWSKI NÓRA: Promises and practice: European judicial dialogue in the case law of the Hungarian Constitutional Court	287
CSEHI ZOLTÁN: Az Európai Unió Törvényszéke előtti eljárás egyes buktatói.	299
DE ZWAAN, JAAP W.: The Future of European Union Cooperation: The need for more internal stability and external authority.	311
DELPÉRÉE, FRANCIS : L’État contaminé	325
GÜLTEKIN-VÁRKONYI GIZEM: A Comparative Approach to the Data Protection Indicators in the National Artificial Intelligence Strategies of Hungary, Finland, the Netherlands and Italy	331

HAJDÚ JÓZSEF: Protection and monitoring of human (social) rights in the 60-year-old European Social Charter	339
KARSAI KRISZTINA: Mérföldkő az uniós büntetőjog fejlődésében – az első büntetőjogi rendelet	349
KECSMÁR KRISZTIÁN : Le charme discret de l'article 65 du Traité CECA dans la lutte contre les ententes à la lumière des affaires Feralpi	359
KISARI MIKLÓS: Joseph de Maistre a politikai alkotmányok és az emberi intézmények rendezőelvről	367
KRUZSLICZ PÉTER : Un dialogue imaginaire autour du principe de la souveraineté	373
MARTONYI JÁNOS: Európai identitás – Nyitni vagy bezárkózni.	383
MOUTON, JEAN-DENIS : L'Etat membre de l'Union européenne: entre défense de son identité constitutionnelle et respect de l'identité constitutionnelle européenne	393
NAGY CSONGOR ISTVÁN: Constitutional objections to opt-out collective actions: a cover up for a system failure?	411
PACZOLAY PÉTER: A bírói függetlenség az Emberi Jogok Európai Bíróságának gyakorlatában.	419
PHILIP, CHRISTIAN : Union européenne et souveraineté des États membres	429
SMITH, EIVIND: Judicial Independence: On the relative importance of access to and status on the bench	435
SOMSSICH RÉKA: Nyelvfejllesztés és nyelvvédelem a magyar nyelvű uniós jogalkotásban	441
SULYOK TAMÁS: Felelősségünk az európai integrációért – Egy jogösszehasonlító tanulmány	453
TRASER JULIANNA SÁRA: „A tett halála az okoskodás” – avagy az európai polgári kezdeményezés hatékony alkalmazásának politikai korlátai.	465
TRIBL NORBERT: « Imaginer, c'est choisir »: az alkotmányos identitás európai értelmezésének nyomában	473

NEMZETKÖZI KAPCSOLATOK – INTERNATIONAL RELATIONS – RELATIONS INTERNATIONALES

FEJÉRDY GERGELY: Jean Paul-Boncour: egy „túlképzett” diplomata a budapesti francia követségén	483
ALBERT LOURDE : La Francophonie instrument d'équilibrage de la mondialisation.	495
DIENES-OEHM EGON: Harminc esztendő ingoványos európai terepen	507
FERWAGNER PÉTER ÁKOS: Az 1926-os libanoni alkotmányhoz vezető út	521

GELLÉN KLÁRA: Fenntartható fogyasztás vs. termékelavulás – a fogyasztó és a vállalkozás a fenntartható termékek piacán	527
J. NAGY LÁSZLÓ: Diplomácia és kereskedelem - Magyar kapcsolat az Öböl menti országokkal (Az 1970-80-as évek)	537
JAKAB ÉVA: Háború és béke: Néhány gondolat Hugo Grotiushoz	543
KOVÁCS PÉTER: A Nemzetközi Büntetőbíróság és az Európai Unió	557
RAISZ ANIKÓ: Gondolatok a nemzetközi jog egyes aktuális kérdéseiről a közép-kelet-európai országok szemszögéből avagy alkotmányos identitás a nemzetközi jog szemüvegén át	575
SOMOGYI NORBERT: Az agrár- és tudománydiplomácia, mint a szakdiplomácia két sajátos területe	583
SPYRIDON FLOGAITIS: The commemoration of the Three Holy Hierarchs and the relation of Christianity with the Greco-Roman civilization	591
SZAJBÉLY KATALIN: Vallási jelképek viselése az oktatási intézményekben – eltérő standardok az ENSZ Emberi Jogok Bizottsága és az Emberi Jogok Európai Bírósága gyakorlatában	597
ZALAI ANITA: A spanyol Második Köztársaság Magyarország-képe – A trianoni békeszerződés revíziójának kérdése spanyol diplomáciai jelentésekben	607
IRODALOMJEGYZÉK	613

« Imaginer, c'est choisir »: az alkotmányos identitás európai értelmezésének nyomában

Az alkotmányos identitás koncepciója hosszú időn keresztül mellőzött területe volt az alkotmányjogi gondolkodásnak hazánkban, egészen 2014-ig, amikor is megjelent Trócsányi László: *Az alkotmányozás dilemmái* c. könyve¹⁵⁴⁹, amely kutatók egész sorát indította arra, hogy elkezdjenek foglalkozni a témával. Az alkotmányozás dilemmái egyúttal egy nemzetközi tendenciába is illeszkedett: a kialakulóban lévő érték- és identitásviták európai dimenziójának egyik hazai megnyilvánulása volt az alkotmányjog tudományán belül. Trócsányi László számos előadásában szólalt fel a nemzeti és alkotmányos identitás európai jelentősége mellett meghatározva ezzel az alkotmányos identitás hazai kutatásának irányvonalát.

2014-ben – mikor az *Alkotmányozás dilemmái* c. kötet született – az identitásviták kiéleződtek az Európai Unión belül, az értékkonfliktusok pedig még csak kialakulóban voltak. Mostanra az alkotmányos identitás fogalma megszilárdulni látszik, a nemzeti és alkotmányos identitás fogalmi az alkotmányjogi gondolkodás meghatározó elemeit képezik határon innen és határon túl. Elmélyülni látszanak ugyanakkor az értékkonfliktusok, amelyek ezáltal meghatározzák és ha nem találunk rájuk megoldást, veszélybe is sodorhatják az európai integrációs folyamatot. Jelen tanulmány keretei között az alkotmányos identitás fogalmának egyszersmind európai jelentőségének rövid áttekintésére vállalkozom számos esetben támaszkodva Trócsányi László munkásságára és gondolataira.

Michel Rosenfeld az alkotmányos identitás fogalmáról 1995-ben a következőket fogalmazza meg: „*Hogy létrehozunk egy, az időközön átívelő alkotmányos identitást, elengedhetetlen, hogy egybe szőjük az alkotók múltját, a saját jelenünket és a meg nem született generációk jövőjét.*”¹⁵⁵⁰. Trócsányi László 2014-ben a szuverenitás fogalmának gyengüléséről és egyúttal az alkotmányos identitás felértékelődéséről ír: „*Ma, amikor a nemzeti szuverenitás a jogrendek multiplikációja és a nemzetközi kötelezettségvállalások folytán gyengülőben van, helyette felértékelődik az alkotmányos identitás fogalma.*”¹⁵⁵¹.

„*Amennyiben az alkotmányos identitás fogalmával való bánásmód állandósul, úgy mindkét félnek – nemzetinek és európainak is – megfelelő megfontolást és kölcsönös tiszteletet kellene mutatnia. Az Alkotmánybíróság tartsa magát az Európai Unió Bírósága által meghirdetett iránymutatásokhoz, az Európai Unió Bírósága pedig nyújtson ugyan iránymutatásokat, de ne tegyen fel kötőféket a nemzeti bíróságoknak.*” – e gondolatok már a Cseh

¹⁵⁴⁸ Tudományos segédmunkatárs, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Közjogi Intézet

¹⁵⁴⁹ TRÓCSÁNYI László: *Az alkotmányozás dilemmái*, Budapest, HVG Orac, 2014 (TRÓCSÁNYI 2014a).

¹⁵⁵⁰ ROSENFELD Michel: *Identity of the Constitutional Subject in Cardozo Law Review* 1995/16. szám, 1049.

¹⁵⁵¹ TRÓCSÁNYI 2014a 19.

Alkotmánybíróság elnökétől, *Pavel Rychetsky*től hangzanak el 2017-ben,¹⁵⁵² három évvel a Német Szövetségi Alkotmánybíróság PSPP döntése előtt, amelyben a testület a német alkotmányos identitás sérelmére és az EUB döntésének *ultra vires* jellegére tekintettel magára nézve alkalmazhatatlannak nyilvánította az uniós döntést.¹⁵⁵³

Néhány évtizeddel, de akár csak tíz évvel ezelőtt az alkotmányos identitás egy olyan homályba burkolódzó fogalom volt, amely iránt az európai alkotmányjog tudományában csak kevesen érdeklődtek. Az európai integráció alkotmánybírói gyakorlatában pedig szinte nem is létezett, noha a jelentőségét megalapozó jogi keret – és probléma! – ezekben az évtizedekben már formálódóban volt. Mostanra azonban a fogalom az európai alkotmányjog egy sokat kutatott – és vitatott – alkotmányjogi területévé, vetületévé vált, amely azonban nem egyfajta „tudományos divat”, sokkal inkább az európai integráció történelmi léptékkal mért fiatal, ugyanakkor egyedülálló mivoltának, egyszersmind identitásválságának¹⁵⁵⁴ is következménye. Az alkotmányos identitás tartalma és alkalmazhatósága az európai integrációban az integráció fejlődési irányához, egyszersmind jövőjéhez kötött.

A fogalom a maitól jelentősen eltérő környezetben fogant megközelítőleg a XX. század második felében, európai szemszögből kvázi a napjainkban kibontakozó integrációs identitásviták előfutáraként. Meghatározását árnyalja, hogy az angolszász – különösen is az amerikai – értelmezés az európaióitól is jelentősen eltérő kontextusban alkalmazza azt. Az európai értelmezést illetően elmondható, hogy az alkotmányos identitás fogalma az elmúlt években összeforrott az Európai Unió és tagállamai közötti alkotmányos viszony meghatározásával, amelynek következtében maga a fogalom is éppoly ellentmondásossá vált, mint a viszonyrendszer, amelyre alkalmazni próbáljuk.¹⁵⁵⁵

Mindennek ellenére az európai alkotmányjog-tudománynak tényként kell kezelnie, hogy az alkotmányos identitás az elmúlt években az európai integráción belül a tagállami alkotmánybírók gyakorlatában olyan gyakorlati jelentőséggel rendelkező fogalomná vált, amelynek jelentősége folyamatosan növekszik és kerül így az alkotmányjogi és európai jogi tudományos diskurzus egyik központi áramlatába. Ennek oka, hogy az európai többszintű alkotmányosság rendszerében az integráció egy régóta húzódo központi vitáját jelenti az uniós jogrend és a tagállamok alkotmányos szabályainak összeütközése. Ugyan az Európai Unió Bírósága (a továbbiakban EUB) a *Costa vs. E.N.E.L.* ügyben elvi élel mondta ki, hogy a tagállamok nem hivatkozhatnak a nemzeti alkotmányok szabályaira az integrációval szemben, mégis az EUB elvi jelentőségű döntése óta azt látjuk, hogy az EUB határozatában lefektetett szabályok nem állhatnak meg korlátok nélkül: a tagállamok nem fogadják el az uniós jog nemzeti alkotmányok feletti feltétlen dominanciáját. Annál is inkább, mivel azóta maga a Lisszaboni Szerződés nevesíti a tagállamok alapvető alkotmányos sajátosságainak védelmét az EUSZ 4. cikk (2) bekezdése által, amely kimondja, hogy az Európai

¹⁵⁵² RYCHETSKY Pavel: Az alkotmányos identitás megtartása az Európai Unió keretén belül – az alkotmánybírói feladata in *Alkotmánybírói Szemle* 2017/1. szám, 98.

¹⁵⁵³ A döntés geneziséét sokkal inkább az *ultra vires*, mint az alkotmányos identitás képezte, az indokolásban a két fogalmi megközelítés azonban kiegészítette egymást.

¹⁵⁵⁴ SIGMUND Anne-Marie: Európai Gazdasági és Szociális Bizottság vélemény – Tárgy: „Hozzájárulás az Európai Tanács 2006. június 15–16-i üléséhez – „Gondolkodási időszak” in *Az Európai Unió Hivatalos Lapja* 49. évfolyam, 2006. augusztus 18., 66.; MANURUNG Hendra: The European Identity Crisis on European Integration in *SSRN Electronic Journal* 10.2139/ssrn.2703867 (2015), 8.

¹⁵⁵⁵ *Vö.* MANURUNG 2015 15-16. o.

Unió tiszteletben tartja a tagállamok nemzeti identitását. Különösen is jelentős gyakorlattal rendelkezik e téren a Német Szövetségi Alkotmánybíróság, amelynek identitásra vonatkozó ítélkezési gyakorlata a közismert Solange döntésekkel kezdett kialakulni és amelynek egy meghatározó állomása a 2020. május 5-i PSPP döntés.¹⁵⁵⁶

A PSPP döntés esetén valamelyest árnyalja a képet, hogy a német testület az alkotmányos identitást egy olyan uniós döntéssel szemben hívta fel, amely álláspontja szerint az Alapító Szerződésekből nem következik, ezért *ultra vires*. Vagyis első olvasatra a döntés az uniós jog és nemzeti alkotmányok összeütközéséről szól, ez azonban csak részben van így. A PSPP döntés esetén a problémát egy olyan, a nemzeti joggal (és alkotmánnyal, illetve az alkotmányos identitással) összeegyeztethetetlen uniós döntés jelentette, amely az alkotmánybíróság szerint ellentétes az Alapító Szerződésekkel, vagyis egy szerződés-ellenes uniós döntés sértette az alkotmányos identitást. (Megjegyzést érdemel ugyanakkor, hogy az alkotmányos identitás a német döntésben csak a másodhegedűs szerepét kaphatta: a testület a határozatot az uniós döntések *ultra vires* jellegére építette.)

Jelenleg a jogtudományi álláspontokból, illetve a nemzeti alkotmánybíróságok gyakorlatából kiolvasható uralkodó álláspont szerint az alkotmányos identitás európai fogalmát a tagállamok autentikus – *erga omnes* hatályú – alkotmányértelmezőiként a tagállami alkotmánybíróságoknak (alkotmányértelmezésre jogosult legfelsőbb bírói testületeknek) kell értelmezni, tartalommal feltölteni¹⁵⁵⁷ és ezáltal meghatározni az európai jogrend és a tagállami alkotmányok közötti kapcsolatot. A kirajzolódóban lévő gyakorlat azonban nem korlátlan: a tagállami alkotmánybíróságok mozgástere erősen korlátozott az uniós jog – és így az EUSZ 4. cikk (2) bekezdésének – eredeti értelmezőjeként az Európai Unió Bíróságának joggyakorlata által. Ugyanakkor a PSPP döntés rávilágított arra a heves indulatokra¹⁵⁵⁸ kiváltó tényre, hogy az EUB döntéshozatali lehetőségei sem korlátlanok: az EUB döntéshozatala az Alapító Szerződések által meghatározott és mint ilyen, a testület megfontolással tartozik a tagállamok – mint a Szerződések urai – által kialakított tartalom érvényre juttatása iránt.

Már önmagában a nemzeti alkotmánybíróságok, illetve az EUB közötti kapcsolat is problémás kérdéseket vet fel, hiszen a nemzeti alkotmányok autentikus értelmezői az alkotmánybíróságok, míg az uniós jog autentikus értelmezője kizárólag az EUB, vagyis amíg vagy az Alapító Szerződések, vagy a nemzeti alkotmányok nem rögzítik minden kétséget kizáróan a közöttük fennálló viszonyrendszert, addig az EUB és a tagállami alkotmánybíróságok között is fennáll egy érzékeny, ám annál jelentősebb feszültség, amelyet jelenleg a testületek a jogi kötőerővel ugyan nem rendelkező, a gyakorlatban azonban annál fontosabb európai alkotmányos párbeszéd¹⁵⁵⁹ intézményével próbálnak feloldani és amely megmutatkozott a PSPP döntés során is.

¹⁵⁵⁶ A döntés részletes ismertetését lásd CHRONOWSKI Nóra: Fordulópont az európai bírói párbeszédben: a német Szövetségi Alkotmánybíróság PSPP döntése in *Közjogi Szemle* 2020/2. szám, 74-80.

¹⁵⁵⁷ Vö. SÜLYOK Márton: Nemzeti és alkotmányos identitás a nemzeti alkotmánybíróságok gyakorlatában in JAKÓ Mira Anna (szerk.): *Nemzeti identitás és alkotmányos identitás az Európai Unió és a tagállamok viszonylatában*, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok 10., Szeged, Generál, 2014., 51.

¹⁵⁵⁸ Lásd pl. Kelemen R. Daniel, Piet Eeckhout, Federico Fabbrini, Laurent Pech és Uitz Renáta közös nyilatkozatát a Verfassungsblogon 2020. május 26. <https://verfassungsblog.de/national-courts-cannot-override-cjeu-judgments/>

¹⁵⁵⁹ Vö. DRINÓCZI Tímea: Jogrendszer verseny és alkotmányos párbeszéd in *Iustum Aequum Salutare* 2016/2. szám, 213–233.

Az alkotmányos identitásról kialakult viták egyes frontvonalainak, a vitás kérdéseknek az összegyűjtése is jelentős vállalkozást jelent, a kép azonban lassan kirajzolódni látszik a szakirodalmi feldolgozottság és a joggyakorlat bővülésével. Ha kategorizálni kívánjuk az egyes problémás területeket, akkor mindenekelőtt nevesíthetjük a fogalomelhatárolások problémakörét¹⁵⁶⁰, a szuverenitás és az alkotmányos identitás kapcsolatának meghatározását,¹⁵⁶¹ illetve az alkotmányos identitás európai jogrendben betöltött szerepének kijelölését¹⁵⁶² annak figyelembevételével, hogy a vita során egymás mellett léteznek a jogtudományi és a folyamatosan bővülő alkotmánybíróági gyakorlatban testet öltő megfontolások, amelyek mintegy szimbiózis-szerűen forrnak össze.

Az alkotmányos identitás fogalmának egyik legnagyobb problémája tehát jelenleg annak nehezen körülhatárolható jellege, illetve az ebből fakadó fogalmi meghatározatlanság, amely olykor problémássá teszi az alkalmazhatóságot is. Az alkotmányos identitás nem olyasvalami, amelyre – egyelőre – valamely alkotmányjogi teszt, vagy szűrő mechanizmus alkalmazásával rá tudnánk mutatni¹⁵⁶³, majd ezt követően érvényesülne egy magától értetődő védelmi mechanizmus az Európai Unió jogrendjén belül, amely – ilyen igényre tekintettel – védelemben részesítené a megnevezett identitáselemet. Jelenleg eltérően értelmezzük a fogalmat tagállamonként, illetve a tagállamoktól is eltérően értelmezi azt maga az EUB. Ha mindez nem eredményezne elegendő instabilitást, részben mást gondol a fogalomról a jogtudomány és a joggyakorlat is. Mindez pedig kiegészül a mélyülő európai értékkonfliktussal, amely tovább árnyalja az alkalmazhatóságot.

Az alkotmányos identitás európai fogalma ugyanakkor képes lehet egy olyan rendező elvet megtestesíteni, amellyel az európai nemzetek ki akarják békíteni a kibékíthetlent: meghatározni a nemzeti alkotmányok és az integrációs jogrend viszonyát. A fennálló kutatási eredmények és alkotmánybíróági döntések alapján Európai Unió tagállamai a nemzeti alkotmányokban megjelenő olyan alkotmányi értékeket, illetve a tagállami politikai és alkotmányos berendezkedés olyan egyedülálló intézményeit azonosítják az alkotmányos identitás fogalmával, amelyek az adott tagállam történelmi sajátosságaiból fakadóan, kizárólag az adott tagállamra jellemző értékek és intézmények, illetve a történelmi, társadalmi környezetből fakadóan más tagállamoktól eltérő tartalommal bírnak.

Az alkotmányos identitás elemeinek sajátos jellemzője, hogy azok – többek között az EUSZ 4. cikk rendelkezése folytán – önmagukban is az Alapító Szerződések által védett tagállami attribútumoknak tekintendők. Az eziránti igény azonban csak részben jogi természetű, illetve olyan területen jelenik meg, ahol dogmatikailag ugyan kialakítható egy olyan viszonyrendszer-elmélet, amely megfelel az európai integrációs folyamat (és így az

¹⁵⁶⁰ Vita folyik többek között arról, hogy mi a kapcsolat a szuverenitás és az alkotmányos identitás között. Vö. ORBÁN Endre: Quo vadis, „alkotmányos identitás”? in *Közjogi Szemle* 2018/3, 3-5. Vita folyik arról is, hogy mi a kapcsolat a nemzeti identitás és az alkotmányos identitás között, vagy arról, hogy az alkotmány identitása és az alkotmányos identitás vajon egy és ugyanaz a kör-e. Vö. DRINÓCZI Tímea: Az alkotmányos identitásról. Mi lehet az értelme az alkotmányos identitás alkotmányjogi fogalmának? in *MTA Law Working Papers* 2016/15. szám.

¹⁵⁶¹ Vö. KRUSZLICZ Péter Pál: A nemzeti alkotmányosság tagállami alapjai: a nemzeti szuverenitás és a nemzeti alkotmányos önazonosság, PhD értekezés, Szegedi Tudományegyetem, Állam- és Jogtudományi Doktori Iskola, Szeged, 2019., 43-148.

¹⁵⁶² Vö. KRUSZLICZ 2019 148-162., ORBÁN Endre: Államszervezet és szubszidiaritás mint az alkotmányos identitás sarokpontjai az Európai Unióban, PhD értekezés, Budapest, 2020., 37-104.

¹⁵⁶³ Ugyan erre irányuló kísérletek felfedezhetők a tagállami alkotmánybíróágok joggyakorlatában. Vö. az identitás tesztje a magyar Alkotmánybíróág 22/2016 (XII. 5.) AB határozatában.

azt alkotó nemzetek) természetének, azonban a probléma feloldására alkalmatlan: az alkotmánybíróságok és az EUB joggyakorlatában. A tagállami nemzeti alkotmányok és az uniós jogrend viszonya olyan kérdés, amelyet – ellentétben az eddig kialakult gyakorlattal – nem az EUB-nek és nem a nemzeti alkotmányértelmezőknek kellene meghatározni, hanem a tagállamok legfelsőbb döntéshozó szerveinek, és az így meghatározott viszonyrendszert az unió legmagasabb szintű jogforrásaiban, az Alapító Szerződésben kellene rögzíteni. Ez azonban széles körű – pontosabban egyhangú – politikai konszenzust feltételez és olyan döntés, amely alapvetően határozná meg az Európai Unió fejlődésének következő évtizedeit. A német PSPP döntés szintén rávilágított erre a problémára: a döntést követően megszületett egy hatásköri bíraskodást folytató testület gondolata, illetve sürgetővé vált az igény, hogy a problémát valamilyen módon megoldjuk.

Visszatérve az alkotmányos identitás fogalmához, Trócsányi László hipotetikusán kiter arra, hogy a Lisszaboni Szerződés szövegét helyesebb lenne tagállami identitásként értelmezni, hiszen a fogalom tartalmát meghatározó elemek a tagállamok államként történő önmeghatározására utalnak.¹⁵⁶⁴ Később a magyar szakirodalomban Drinóczi Tímea a fogalmi keretek rendszerbe foglalása érdekében már nem csak felveti, de bevezeti a „tagállami identitás” kifejezés alkalmazását.¹⁵⁶⁵ Az EUSZ szövege – amely nemzeti identitást említ – tartalmát és funkcióját tekintve az alkotmányos identitásra utal, amely azonban fogalmilag, szükségképpen magában foglal egyfajta tagállami identitást is. Jelen sorok szerzője szerint kétséges lehet egy újabb, összegző fogalom alkalmazásának hatékonysága a tagállami identitás fogalmának bevezetésével, ugyanakkor – Trócsányi László gondolatait alapul véve – a mélyülő integrációs válság visszavezethető már az európai integrációs folyamat kezdetén létező dilemmára, miszerint az integrációnak a nemzetek Európáját kell megvalósítania, vagy föderális irányba kell továbbfejlődnie. Mivel jelen pillanatban az Európai Unió megrekedt a két irány között félúton, ahol a tagállamok szerepfelfogása tagállamról-tagállamra eltérő, így integrációelméleti szempontból valóban tagállami identitásról beszélhetünk.

Martonyi János az identitás-elmélet alkotmányjogi fontosságát hangsúlyozva az európai integráció koordináta-rendszerében és mintegy az identitás-fogalom központi elemeként felteszi a kérdést: „Kik vagyunk mi és mit képviselünk?”¹⁵⁶⁶ Az integráció jelenében ez azt jelenti, hogy a tagállamok, identitása hogyan határozza meg a kollektív identitáshoz fűződő viszonyukat, amely – folytatja Martonyi János – a politikai döntések szintjére emeli a fogalmat.¹⁵⁶⁷ Következésképpen a tagállamok saját alkotmányos identitásuk szemüvegén át szemlélik mind az integrációt, mind az európai alkotmányos teret.

Az identitás nem (csak) egy adott időpontban meghatározott jellemzők összessége, sokkal inkább az alkotmányos rendszer fennállása óta, az azt lényegileg meghatározó tényezők által meghatározott egység, amelyet az adott időpontban csupán értelmezünk. Vagyis az egyes tagállamok identitásképzésének vizsgálatakor minden esetben a történelmi sajátosságokból

¹⁵⁶⁴ Vö. TRÓCSÁNYI 2014a 77. A kérdést úgy vélem érdemes összevetni Besselink a kérdésben alkotott, ám valamelyest eltérő következtetéseivel, vö. BESSELINK Leonard F.M.: Constitutional Identity Before and After Lisbon in *Utrecht Law Review* 2010/3. szám, 42.

¹⁵⁶⁵ Vö. DRINÓCZI Tímea: A tagállami identitás, In *MTA Law Working Papers*, 2018/8.

¹⁵⁶⁶ Martonyi János vitaindító előadása in SÜLYOK Márton (szerk.): *Párbeszéd és Identitás – Az alkotmányos identitás alapkérdései*, Budapest, *Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft.*, 2016., 37.

¹⁵⁶⁷ Uo.

kell kiindulni. Peter Müller például a német örökkévalósági klauzulát¹⁵⁶⁸ (Németország alkotmányos identitásának körében) arra a német tapasztalatra vezeti vissza, hogy a kodifikált, szabályszerű jogalkotási eljárásban megalkotott jog a „legszörnyűbb igazságtalanságokat” eredményezheti, így szükséges volt olyan biztosíték beépítése a német alkotmányos berendezkedésbe, amely még az alkotmányozót is köti.¹⁵⁶⁹ Az alkotmánybíró ezzel kapcsolatban meg is jegyzi, hogy mindez a német történelem specifikuma, amely nem feltétlenül érvényesül más nemzetek összefüggésében.¹⁵⁷⁰ Az örökkévalósági klauzula értelmében az alkotmányozó számára érinthetetlenek (többek között) a német alaptörvény emberi jogokra és az ember méltóságára vonatkozó rendelkezései.¹⁵⁷¹ Hasonló logikára építhető fel a francia alkotmányos identitás, amelynek egyik legmarkánsabb eleme a laicitás¹⁵⁷² és ezzel összefüggésben a vallásgyakorlás szabadsága.¹⁵⁷³ Történelmi gyökereit tekintve a laicitás a katolikus egyháztól való függetlenedési törekvéseket szolgálta, amely a XIX. században ellenezte a köztársasági államformát.¹⁵⁷⁴ A vallásszabadság gyakorlása tehát a francia alkotmányos berendezkedésben nem képzelhető el másként, mint a laicitás elvének érvényesítésével.¹⁵⁷⁵ A magyar alkotmányos identitással kapcsolatban, az Alaptörvény R) cikk (2) bekezdése, és a történeti alkotmány vívmányainak Alaptörvénybe emelése több, mint értelmezési tartomány vagy mint értelmezési eszköz az Alkotmánybíróság számára. Olyan deklaráció, amely Magyarország történelmi sajátosságait, kialakult „identitásjegyeit” kívánja a jelenben (és a jövőben) élővé, megfoghatóvá tenni, ezzel is kinyilvánítva egyediségét, saját, mindenki másétől megkülönböztethető identitását.

Az egyes tagállamok által meghatározott alkotmányos identitás elemek közül azok, amelyek több tagállam is önmeghatározása során magáénak tekint – noha szinte minden esetben eltérő tartalommal! – aposztrofálhatók egyfajta európai identitáselemekként, vagy más megfogalmazásban, tekinthetők az európai alkotmányos örökségnek, amellyel kapcsolatban

¹⁵⁶⁸ Az örökkévalósági klauzulát a Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvényének 79. cikk (3) bekezdése tartalmazza, amely szerint: „A jelen alaptörvény olyan megváltoztatása, mely a Szövetség tartományokra való felosztását, a tartományok alapvető közreműködését a törvényhozásban vagy az 1. és 20. cikkeken megállapított alapelveket érintené nem megengedett.” Az 1. cikk az emberi méltóság védelmét, míg a 20. cikk alkotmányos alapelveket és az ellenállási jogot tartalmazza. A német örökkévalósági klauzuláról *részletesen lásd* ZSUGYÓ Virág: „Örökkévalósági klauzula” működésben – A Német Alkotmánybíróság gyakorlata in *Közjogi Szemle* 2019/1. szám, 69-73.

¹⁵⁶⁹ MÜLLER Peter: Alkotmányos identitás és európai integráció a német Alaptörvény szemszögéből in SÜLYOK Márton (szerk.): *Párbeszéd és Identitás – Az alkotmányos identitás alapkérdései*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft., 2016., 74.

¹⁵⁷⁰ *Uo.*

¹⁵⁷¹ Vö. A Német Szövetségi Köztársaság Alaptörvénye 79. cikk (3) bekezdése.

¹⁵⁷² Az Ötödik Köztársaság Alkotmánya, 2. cikk: „*Franciaország oszthatatlan, laikus, demokratikus és szociális köztársaság.*”

¹⁵⁷³ SZÜCS Anita: Az „exception française” erodálódása és a megváltozott francia nagyhatalmóság, PhD értekezés, Budapest, 2006., 97.

¹⁵⁷⁴ SAJBIÉLY Katalin: A vallási jelképek viseléséről szóló törvény Franciaországban in *Jogelméleti Szemle* 2004/4. szám.

¹⁵⁷⁵ Sajbíély Katalin (*fent*) a Stasi-bizottság jelentését idézi, mely a fogalmat a következőképpen határozza meg: „*A köztársasági paktum alapköve, amely három, elválaszthatatlanul összekapcsolódó értéken alapul: a lelkiismereti szabadság; a spirituális és vallási meggyőződések törvény előtti egyenlősége; a politikai hatalom semlegessége. A vallásszabadság minden állampolgárnak megengedi, hogy szabadon válassza meg lelki vagy vallási életét. A törvény előtti egyenlőség tilt minden diszkriminációt és kényszert, az állam egyetlen meggyőződést sem részesít előnyben. Végül a politikai hatalom tiszteletben tartja korlátait, és nem avatkozik be az állampolgárok hitéletébe.*” Vö. Commission de réflexion sur l’application du principe de laïcité dans la République, Bernard Stasi, 11 décembre 2003, 9.

Trócsányi László a következőképpen fogalmaz: „*A nemzeti alkotmányok szintjén nagy hangsúlyt kap az alapjogok rögzítése. Szinte ugyanazok a jogok kerülnek rögzítésre valamennyi alkotmányban: egyesülési jog, gyülekezési jog, véleménynyilvánítás joga, a magánélethez való jog, az ártatlanság véelme, az emberi méltósághoz való jog, diszkrimináció tilalma stb. Ezek a hasonlóságok azt bizonyítják, hogy az alapjogok terén — szemben az államszervezettel — létezik egyfajta közös nevező, közös fejlődés.*”¹⁵⁷⁶ Kitekintésként jegyzendő meg, ha az európai integráció esetén beszélhetnénk „európai alkotmányos identitásról,” akkor Trócsányi László szavai nyomán az alapvető jogok érvényesülése és tiszteletben tartása, a „közös alkotmányos örökség” képezhetné az integráció alkotmányos identitását, hiszen az európai identitást már ma is, mint az alapvető emberi jogok érvényesítésének és tiszteletben tartásának kultúráját aposztrofáljuk. Jelen sorok szerzője szerint ez a gondolat képeződik le az EUSZ 2. cikkében, amely szerint „*az Unió az emberi méltóság tiszteletben tartása, a szabadság, a demokrácia, az egyenlőség, a jogállamiság, valamint az emberi jogok — ideértve a kisebbségekhez tartozó személyek jogait — tiszteletben tartásának értékein alapul. Ezek az értékek közösek a tagállamokban, a pluralizmus, a megkülönböztetés tilalma, a tolerancia, az igazságosság, a szolidaritás, valamint a nők és a férfiak közötti egyenlőség társadalmában.*” (Igaz ugyan, hogy nem beszélhetünk „európai alkotmányos identitásról”, azonban európai identitásról — még ha annak tartalma napjainkban konfliktusok által övezett is — mindenképpen.)

Ha elfogadjuk Trócsányi László gondolatait, akkor kijelenthető, hogy a tagállamok között meghatározó a konszenzus az alapvető jogok és az EUSZ 2. cikkében rögzített értékek elismerése és garantálása iránt. Azonban Trócsányi László korábban, mikor a jogállamiság egységes, az európai integráció minden tagállamára alkalmazható fogalmának hiányára hívta fel a figyelmet, rávilágított az univerzális, minden tagállamra irányadó mércék alkalmazásának nehézségeire, egyszerűsre veszélyeire is.¹⁵⁷⁷ Az univerzális értékek mindenkor elismerése egyáltalán nem előfeltételezi a feltétel nélküli unifikációt. Vagyis a tagállamoknak, hogy az integrációban hatékonyan tudjanak részt venni, el kell fogadni annak alapvető értékeit, ugyanakkor az integráció kötelezettsége pedig az, hogy figyelembe vegye és tiszteletben tartsa a tagállamok egyediségéből származó egyes identitásjegyeit és teret hagyjon az univerzalizmus mellett a partikularizmusnak is.

Mikor az európai integrációra az alkotmányos identitás tükrén át tekintünk, szükséges észrevennünk tehát azt, hogy minden egyes tagállam elsősorban a saját történelmi múltjának szemüvegén keresztül látja és értelmezi az európai kollektív identitást,¹⁵⁷⁸ de ennek fényében, történelmi sajátosságainak megfelelően alakítja ki önazonosságát is,¹⁵⁷⁹ amely egyben szükségszerűen meghatározza a többi tagállamhoz és az integrációhoz fűződő magatartását.

¹⁵⁷⁶ TRÓCSÁNYI László: *A közös európai alkotmányos örökség — Polner Ödönre emlékezve*, <http://www.juris.u-szeged.hu/download.php?docID=45152>

¹⁵⁷⁷ TRÓCSÁNYI László: *Tagság, jogállamiság, Európai Unió* in JAKÓ Mira Anna (szerk.): *Nemzeti identitás és alkotmányos identitás az Európai Unió és a tagállamok viszonylatában*, Nemzetközi és Regionális Tanulmányok 10., Szeged, Generál, 2014. (TRÓCSÁNYI 2014b).

¹⁵⁷⁸ *Vö.* TRÓCSÁNYI László: *Új európai alkotmányjogi koncepciók* in TRÓCSÁNYI László: *Válogatott miniszteri beszédek*, Budapest, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó Kft, 2019., 51-58.

¹⁵⁷⁹ Ennek szemléletes példáját jelenti a Magyar Alaptörvény elfogadása, s annak európai visszhangja, melyről *bővebben ld.* TRÓCSÁNYI 2014a.

Így az „összegeztethetetlen összegeztetéséhez” és az európai integrációs folyamat megújításához a konstruktív párbeszéd mellett szükség van a szolidaritásra is.¹⁵⁸⁰

Szolidaritás a tagállamok részéről, hogy a párbeszéd eszköze révén megismerjék és elfogadják az egyes alkotmányos identitásokról fakadó, eltérő tagállami alkotmányos hagyományokat.¹⁵⁸¹ Ahogyan Trócsányi László gondolataiból láthattuk, a tagállamok között vitán felül álló konszenzus uralkodik abban, hogy a tagállamok önmagukat az európai értékek biztosításának tükrében kívánják meghatározni, azonban saját történelmi, alkotmányos tradícióik fényében. A kollektív európai identitás, és az azt életre hívó tagállami alkotmányos identitások között fennálló feszültséget, noha enyhíteni lehet – és a jövőben talán kibékíteni is – a párbeszéd és a szolidaritás értékeivel, teljesen feloldani nem lehetséges, mivel a tagállamok és az integráció közötti ellentét komplexebb, árnyaltabb problémakör, amely a korábban ismertetettek szerint államelméleti, államszervezeti kérdések megválaszolását – és döntések meghozatalát – teszi szükségessé,¹⁵⁸² amelyet azonban meg kell előznie az értékek válságának megoldása az európai nemzetek között.

¹⁵⁸⁰ Vö. Schuman-nyilatkozat, http://europa.eu/about-eu/basic-information/symbols/europe-day/schuman-declaration/index_hu.htm

¹⁵⁸¹ Vö. MÜLLER 2016 78.

¹⁵⁸² Vö. SÜLYÖK 2014 46-50.